परीक्षिन्नाटकचक्रम्... ३

卐

।। पारीक्षितम् ।।

卐

रचयिता
पंडित ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्. ए.

卐

।। पारीक्षितम् ।।

卐

रचयिता
पंडित ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्. ए.

प्रकाशक: --

ओगेटि अच्युतराम शास्त्री, एम्.ए.

पुस्तक प्राप्तिस्थलम् :--

पं. ओगेटि परीक्षित शर्मा, एम्.ए.
जि ७, शिवकीर्ति, घोरपडी,
पुणे ४११ ००१.
महाराष्ट्र (भारत)

सर्वाधिकारा: :--

प्रकाशकायत्ता:

मुद्रक: :--

मे. शंकरराव राजहंस आणि कंपनी
२०३८, जान महंमद स्ट्रीट, पुणे ४११ ००१.
महाराष्ट्र (भारत)

।। पारीक्षितम् ।।

वन्दे-समुद्रजलशीकर चित्रिताङ्गं ।
शेषाहितल्प-सुखनिद्रित-चिन्मयास्यम् ।।
लक्ष्मीकटाक्ष-चय-चन्दन-चर्चिताङ्गं ।
विष्णुं प्रियं सतत मोक्षदमानताङ्गः ।।

नान्द्यन्ते

सूत्रधारः — अये कुटुम्बिनि, एह्यत्र किञ्चित् कथनीयं विद्यते ।

कुटुम्बिनी — एषाऽस्मि कथ्यतां आर्यः ।

सूत्रधारः — कुटुम्बिनि, बहुकालानन्तरं भागवतकथां नाटकरूपेण प्रदर्शयितुं वयं समुत्सुकास्मः ।

कुटुम्बिनी — नाटकस्य नाम किम् ।

सूत्रधारः — पारीक्षितम् ।

कुटुम्बिनी — भागवतोत्तमं राजानं परीक्षितमुद्दिस्य कृतं नाटकं किं इदम् ?

सूत्रधारः — आम् सत्यं यः भागवतकथा मूलकारकः भागवतोत्तमः, तं राजानमुद्दिश्य कृतमिदम् ।

कुटुम्बिनी — कोऽयं कविः ? तस्य नाम किम् ?

सूत्रधारः — अयं कविः गीर्वाणान्ध्र भाषाप्रवीणः ललित गीतालहर्याः, यशोधरा महाकाव्यस्य अपिच अक्षयगीतरामायणस्य प्रणेता, आन्ध्रदेशीयः, ललित कलाभिलाषी । तस्य नाम परीक्षित् शर्मा ।

कुटुम्बिनी — सर्वं चारुतरं प्रतिभान्वितं च भाति । गैर्वाण्यां अश्रुतपूर्वं मिदं नाटकम् । अयं कविः ब्राह्मीमय मूर्तिः यतः ।

संगीत-साहित्य कलाभिमानी । पवित्र संस्कार परीत-चित्तः ।।
विराजतेऽत्र प्रतिभान्वितोऽयम् । गीर्वाण-साहित्य विशाललोके ।।

तस्मात् समुत्सुकास्मि भूमिकाग्रहणे ।

सूत्रधारः — एतन्नाटकं स्त्रीभूमिका रहितम्, अत्यन्तभयदं दुःखान्तं च ।

कुटुम्बिनी — (आकर्णनमभिनीय) कोऽयं कलकलः ।

सूत्रधारः — (आकर्ण्य) एषोऽयं राजा परीक्षित् मृगयार्थं समायाति । एहि गच्छावः । (इति निष्क्रान्तौ)

(ततः प्रविशति मृगयावेषेण उन्नमित धनुः राजा परीक्षित् ।)

राजा — एषोऽयं मृगः । (द्विवारं वेगेन नेपथ्यन्तर्भागं गत्वा पूर्ववत् प्रविश्य) अहो ! मृगोऽयं विद्धो न भवति । एषः शरपतनभयात् उत्प्लुत्योत्प्लुत्य वेगे वायुं निहत्य चंक्रमणैः धावति । एनमनुसरणं साम्प्रतं न भवति योग्यं मे । यदि गृहीतं ततः किम् ? न गृहीतं ततः किम् ? अहमकारणं चापल्यात् बाल इव एनमनुसरामि । धिक् मृगयां विरमेयम् । (इति प्रशामित धनुः भवति) बत ! भृशमहं परिश्रान्तोस्मि । शरीरं सर्वमपि घर्मवारिसिक्तं । शरीरमेतत् धावनेन विदारितं, शतधा पूर्णितं च । आनत्यं उच्छ्वास निश्वास परम्परा मां चलितुमशकतं करोति । अत्रन्यग्रोधवृक्षस्य, अधस्थित-पाषाण वितर्दिकायां उपविश्य, विश्रान्तिसुखमनुभवेयम् । (इति तथा करोति) आः अयं मन्दसमीरः घर्माविलं मे देहं सशीतलं चर्चयति । अत्र सर्वत्र प्रकृतिः कलामयी दरी दृश्यते । पत्तने सर्वत्रापि रेणुपरीतः अस्वच्छानिलः प्रसरति । (इति समन्ततः विलोक्य] सर्वाङ्ग सुन्दरीयं प्रकृतिः । जगति प्रकृत्याभिन्नं न किञ्चिदन्यत् रमणीयं विद्यते । अहो अतिसौख्यमनुभूयते । क्लेशेन सुखस्य परमावधिः ज्ञायते ।

वायुना चालिता वल्ली । श्रमयाप्रविदारितम् ।।
गात्रं मे सत्वरं याति । भियेव परिचारिका ।।

भोगभाग्जनः क्व भोगं नाप्नोति ? सर्वे प्राणिनः सुखमिच्छन्ति । किन्तु एते नगरा-जिनः सुखरहिताः स्वीयवस्तुचयैः, सर्वं धरातलं, सुखायत्तं कुर्वन्ति । तेषां जन्म सार्थकं भवति । यतः

पीत्वा क्वचिज्जलद-दत्त जलं-महीजाः ।
भुक्त्वाऽनिलं निरत-शीतल-वीचिकालिम् ।।
सोढ्वाच तीक्ष्णकर-सूर्य-मयूखजालम् ।
तन्वन्ति सौख्यमनिशं जगति प्रजानाम् ।।

अहमधुना अपगतश्रमोऽभवम्। पिपासा मे जिह्वां पिण्डी करोति। एतत् सर्वमपि निर्जनारण्यम्। कुत्रापि संलक्ष्यते जलमय प्रदेशः नाति दूरे। चञ्चच्चरीक झंकार संकुलमेतत् विपिनम्। अपिच क्रूर सत्वावृत्तं, बहुभयदमेतत्। शिलोच्चयावकीर्णं परिसरमेतत्। मृगयार्थं, अज्ञानतया इयन्तं दूरं समागतोस्मि। नात्रकुत्रापि मर्त्येन भवितव्यं। इदं दण्डकारण्यवत् अतिगहनं। पिपासार्दितस्य मे पानीयं कोदास्यति इतः नदी सरस्वती दूरं वर्तते। भवतु यतिष्ये पानीयम्। मामन्यत्र तृष्णा नयति तया वशीकृतोऽहं। इन्द्रियाणि मनः समाकर्षन्ति।

पञ्चेन्द्रियाणां प्रबलेन जन्तवो ।
जीवन्ति लोके खलु सौख्य-दर्पिताः ।।
षड्वर्ग शत्रूदय भावचोदिताः ।
मृत्युं प्रयान्त्येव महीतले ध्रुवम् ।।

(इति निष्क्रान्तः)

[यवनिका पतति]

* * *

द्वितीयं दृश्यम्

शमीकमुनेः आश्रमः (एकस्मिन् दिग्विभागे शमीकः पद्मासने तपति) ततः प्रविशति राजा परीक्षित् (इतस्ततः विलोक्य)

सर्वत्र शान्तता भाति । मुनीनां स्वान्तवत् भृशम् ॥
कदापीदं नचस्थानं । लौकिकानां भवत्य हो ॥

अत्र यत्रकुत्रापि जलेन भवितव्यम् । इति शनैः शनैः चलति] [अग्रे दृष्ट्वा] अयं मुनिः । इदं मुनेः आश्रमस्थानं । एनं जलं पृच्छेयम् । अहं भणितुमपि अशक्तः भवामि । मे जिह्वा शुष्का भूत्वा पञ्चप्राणान् आकर्षति । भवतु पृच्छेयम् ।

१ **अयि भोः मुने अहं राजा परीक्षित् ।**
पिपासार्दितोऽस्मि पातुं जलं दीयतां ॥
(प्रत्युत्तरमप्राप्तः तारस्वरेण)

२ **अयि भोः मुने पिपासार्दितोऽहं जलं दीयतां ।**
अहं भाषितुमप्यशक्तः ॥
(प्रत्युत्तरमप्राप्तः किञ्चिदुच्चैः)

३ **अयि भोः ब्रह्मन् किं मां निर्लक्ष्यसे ।**
(प्रत्युत्तरमप्राप्तः कृत्थः)

किं मे राज्ये तपोधनाः गर्वान्धाः भूत्वा धराधिपतिमपि तृणीकुर्वन्ति ? भवतु अस्य मे प्रभावं दर्शयिष्यामि । [इति परितः विलोक्य तत्र विद्यमान मृतसर्पं धनुष्कोट्या उद्धृत्य, राजा मुनेः कण्ठस्कन्धतले संसृज्य, मौनेन निर्गतः]

[ततः प्रविशति कमण्डलुधारी शृङ्गी]

शृङ्गी — ओं शाम्यन्तु घोराणि । शाम्यन्तु पापानि । शाम्यन्तु ईतयः नित्यं शुभानि वर्धन्ताम् । [तपस्यन्तं शमीकं विलोक्य क्रोधपरीतमानसः] किमेतत् चित्रं, तपस्यतः मे पितुस्कन्धे मृतसर्पः ? [इति तीक्ष्णं विलोक्य] इदमरण्यं निर्मानुष्यम् । कदापि जनसंचारोऽपि नास्त्येवात्र । कथमेतत् आपतितम् ? केनापि दर्पितेन अधमेन कृतमितिमन्ये ।

तप्तुं नितान्तं खलु शक्तिहीनाः । सतः परं नाशयितुं यतन्ते ।
आदर्शहीनाः भुविभारभूताः । केचित् बृवाः पाशव शक्तियुक्ताः ॥

एतत् कर्म विधीतस्य तस्य, विनाशकालः संप्राप्तः । कोऽयं दुरात्मा मनुजपशुः, ममपितुः स्कन्धे, तत्रापि तपस्यतः, मृतसर्पं विसृष्टवान । सर्वभौतिक सौख्यं परित्यज्य, जलपानाशनमपि संत्यज्य, केवल वाताशनेन तपस्यता, मत्पित्रा किमपकृतम् । योऽयं एवं पन्नगमस्राक्षीत्, सः तिग्मतेजसा, तक्षकाशी विषपन्नगेश्वरेण, मद्वाक्य बलात् चोदितेन, सप्तरात्रादितः यमस्य सदनं नेष्यति । (इति शापजलं विसर्जति)

शमीकः — (नेत्रे उन्मील्य) कुतोऽत्र मन्योराविर्भावः (पुरतः तनयं श्रृङ्गिनं विलोक्य) किं वत्स, किमेवं रुफुलिङ्ग प्रायैर्वचनैः ज्वलसि, किं कारणमत्र क्रोधस्य ।

श्रृङ्गी — जनक, कोवा जाल्मः, स्वविनाशकालमाहूयमानः, अकरणीयं कर्मविधाय, धर्मं तिरस्कृतवान् । तस्मिन् एवं कृत्थः अभवम् ।

शमीकः — अकारणं त्वं कृद्धो भवसि विरम । शान्तिमाप्नुहि । कः किमकरणीयं चकार ।

श्रृङ्गी — पितः तव स्कन्धे कोवा मरणमियुष्णुः मृतसर्पं अस्राक्षीत् । तं लंबमानं मृतसर्पं विलोक्य, क्रोधानलेन दंदह्यमान हृदयः अशपमहं तं, यतः सप्तमेऽहनि तं पापिनं, तक्षकः, पन्नगोत्तमः, वैवस्वतस्य सदनं नेता इति ।

शमीकः — (अक्षिणी निमील्य किंचित्कालं ध्यात्वा अक्षिण्युन्मील्य) तात श्रृङ्गिन् न मे प्रियं कृतं । अयं नरेन्द्रः । वयं नरेन्द्रस्य विषये निवसामहे । यदि राजा न संरक्षेत्, पीडा भवेत् परमस्माकं । वयं धर्ममाचरितुं नशक्नुयाम । क्षुधितेन तेन अद्य क्षान्तेन कृतं मन्ये अजानता । कस्मात् त्वया सहसा दुष्कृतं बाल्यात् कृतं । अयं नृपः अस्मत्तः शापं नार्हति सर्वथा । शम एव यतीनां भूषणं सिद्धिकारकश्च ।

श्रृङ्गी — अपकारकः अनुपदमेव शिक्षणीयः । जनक ! तत्र कापि विचारणा मास्तु ।

शमीकः — अयं अधार्मिकः नहि । मान्यः प्रजा रक्षकः ।

शृङ्गी — जनक ! नायं प्रजारक्षकः किंतु प्रजाभक्षकः । अयं समापन्न विपत्ति कालः, अप्रियं कृतवानस्माकं ।

शमीकः — तात, अयं नरपतिः सम्राट् साक्षात् महाभागवतः धर्मपालः, राजर्षिः, ह्यमेधराट् राजा परीक्षित् ।

शृङ्गी — (आश्चर्येण) जनक, किमयं राजा परीक्षित् । (विलपन्) बहु अपराद्धं मया । अनालोच्य शापं दत्तं । धिगेतत् मे जन्म । महापुरुषं धर्मपालं राजानं परीक्षितम् शप्तवानस्मि । न मे प्रायश्चित्तो विद्यते । तपोधनाः सुलभ क्रोधिनः भवन्ति । क्रोधः तापसानां अभूषणं भवति । मे वाक् परशुः आकुण्ठितो भवति । न केषां अपि शक्यं मोघीकर्तुं भवति । मे जिह्वा सप्तजिह्व प्राया । न कोऽपि शामयितुं शक्तः भवति । (इति विलपति)

शमीकः — वत्स, विलापेन किं प्रयोजनं । शतथा धर्ममालोऽयम् । अस्मत्तः शापं नार्हति । नह्यस्य कर्मणः विद्यते ते प्रायश्चित्तम् ।

शृङ्गी — समापन्न विपत्तिकाले देवांशं संभूतानां धियः अपि मलिनी भवन्ति जनक ।

शमीकः — तात तथा न वक्तव्यं । कर्म सर्वथा विचिन्त्य कर्तव्यं । किमुत शाप विषये ।

शृङ्गी — पितः, अद्यप्रभृति शममास्थाय यच्छक्यं कर्तुं तत् करिष्यामि । तस्मात् तात बालेन कृश बुद्धिना मम पुत्रेण शप्तोऽसीति नृपायवार्तां प्रेषयिष्ये ।

शमीकः — बाल विप्राः पश्चिमबुद्धयः । क्रियतां यद्रोचते । यत् भव्यं तत् भाविता । ओं शान्ति श्शान्ति श्शान्तिः ।

(यवनिका पतति)

* * *

तृतीयं दृश्यम्

रङ्गमंचमध्ये सिंहासनं विद्यते। सिंहासनस्य उभयतः ब्राह्मणाः मन्त्रिणश्च तिष्ठन्ति। । राजा परीक्षित् प्रविशति)

स्तुतिपाठकः — परम भागवतोत्तम, धर्मपाल, राजर्षे परीक्षिन्महाराज, जयतु नितरां जयतेतरां।

ब्राह्मणाः — "ध्रुवन्ते राजा वरुणो ध्रुवं देवो बृहस्पतिः। ध्रुवन्त इन्द्रश्चाग्निश्च राष्ट्रं धारयतां ध्रुवम्"। (राजा परीक्षित् सिंहासने उपविशति सर्वे उपविशन्ति)

राजा — अयि भोः सदस्याः सकल धरातलं सौख्यमयं बिधातुं चन्द्रवंशजाः समुत्पन्नाः। सर्वत्र महीतले सकल प्राणिनां सुखं भवतीति, सर्वे सुखिनः सन्तीति वयं आशास्महे।

मन्त्री — राजान् चन्द्र वंशीयानां पालने, सकल धरातलं, धर्मार्थं काम चतुर्विध पुरुषार्थैः, यथाक्रमं सुखं अनुभवतीति, विशेषतः, युष्मदीय छत्रच्छायायां, सर्वे सुखिनः सन्तीति कथने, पुनरुक्तिः भवति।

पुरोहितः — सर्वोऽपि आबाल गोपालं विकसित वक्त्राम्बुजः जीवति।

ब्राह्मणाः — **चन्द्रो यथा भाति च शारदाम्बरे।**
पङ्केरुह इशारद सारसान्तरे।
राजान् त्वमेवासि तथा महीतले।
सन्तोष भारेण विभान्ति नागराः॥

ब्राह्मणः — महाराज सर्वत्र जगत् आनन्दे नरीनर्ति।

क्वचित्कनकमण्डनाडम्बरं। क्वचित्क्वणन वीणयानंदितम्।
क्वचिन्मधुर नाट्याभिरंजितं। क्वचिन्नधुर भोज्याभिनंदितम्।

सर्वे — व्हाव्या इतिहाहारवं कुर्वन्ति।

भटः — (प्रविश्य) राजान् गौरमुखोनाम शमीकमुनेः शिष्यः तत्र भवते वार्तामानीय समागतः द्वारितिष्ठति ।

राजा — किं तत्रभवतः महातापसात् मे संदेशः ? प्रवेश्यतामनुपदम् ।

भटः — यथाऽज्ञापयति देवः (इति प्रणम्य गच्छति)

(ततः प्रविशति **गौरमुखः**)

गौरमुखः — राजन् आचन्द्र तारार्कं ते चरितं लोकव्याप्तं भवतु । (इत्याशीः प्रददाति)

राजा — गौरमुख अभिवादये तत्र भवन्तं (इति उत्थाय प्रणमति) अपिच पृच्छति ।

अप्यस्ति कुशलं सर्वं । धरण्यां मम पालने ।
श्रोतुमिच्छामि संदेशं । निस्सन्देहं निवेद्यताम् ॥

गौरमुख — भवतां पालने धरणी चक्रं सर्वं सुखमनुभवत्येव महाराज किंतु ।

मन्त्री — किंतु किं ? वद ।

राजा — उच्यतां कोऽयं संदेशः ।

ब्राह्मणाः — निवेद्यतां मुनेः संदेशः ।

राजा — सर्वहितैषिणां मुनीनां संदेशः शिरोधार्यः भवति चन्द्र वंशीयानाम् ।

गौरमुखः — राजन् ! महातापसः शमीकस्य स्कन्धे भवता मृतसर्पः निक्षिप्तः । तस्मात् सुलभ क्रोधेन तस्य पुत्रेण श्रृङ्गिगणा सप्तरात्रेण तक्षकेन भवतः मृत्युः भविष्यतीति शप्तोऽसि तस्मात् रक्षां कुरुष्वेति । केनचिदपि तदन्यथाकर्तुं न शक्यं भवति, इतिच कथितं । तत्र हितार्थिना तेन प्रेषितोऽहं वार्तयितुं । (इत्यधोमुखः तिष्ठति)

मन्त्री — (कृत्थः) गौरमुख ! किं वदसि । इय राज्ञः परीक्षितः सभा । त्वं राजसभायां भणसि । त्वं राजसभा दर्शनेन कम्पितोऽसीतिमन्ये । त्वं

राजमर्यादां न जानासि। कं हितं कथनीयं कमहितं कथनीयं इति विचक्षणा ज्ञानं तपोधनाय ते नास्ति। त्वमलौकिकोऽसि विरमते भाषणं।

राजा — गौरमुख, गम्यतां (गौरमुखः गच्छति) शिरसि दक्षिणहस्तं निक्षिप्य विचार चित्तः भवति) अयि सभास्ताराः शृण्वन्तु भवन्तः। ह्यः मृगयार्थं गते मयि पिपासापीडिते सति अज्ञानतया किंकृतं इति ज्ञातुमपि नहि शक्यते। बत किंकृतं मया।

क्षुत्पिपासादि तापेन। परीश्रान्तोऽभवं तदा।
न जाने किं कृतं तत्र। बुद्धिः कर्मानुसारिणी॥

(इति विषण्ण वदनः अधोमुखश्चिन्तयति) जातस्य मरणं ध्रुवं। मरणं, हेतु पुरस्सरं भवति। एतत् अवस्थामात्रं भवति। नहि विचारः कर्तव्यः।

ब्राह्मणः — अयि भोः राजन् न भवता चिन्ताकार्या। वयं जानीमहे मन्त्रशास्त्र तन्त्रादिकं। सर्वमपि सुमुखं सुखान्तं भविष्यति।

मन्त्री — राजन् श्वः प्रभातेऽहं सर्वशिल्पिनः समाहूय समुद्रे एकस्तम्भ सौधं निर्माय भवतां वासः कल्पयेयं। न कापिहानिः भविष्यति। अहमधुनैव सर्वं व्यवस्थां कर्तुं गच्छेयम्।

ब्राह्मणः — राजन् सर्वेपि भटाः वेत्रहस्ताः गाऽड मन्त्रोच्चारणैः तत्र आहिण्ड मानाः भविष्यन्ति। सकल वेद शास्त्र पारंगताः अनवरतं वेदाऽध्ययनं करिष्यन्ति। अपिच अपर धन्वन्तरिः आयुर्वेत्ता मन्त्रशास्त्रद्रष्टा, स्रष्टा, च काश्यपः, विद्यते। सः पन्नगारिमन्त्रेण, दग्धमपि, चेतनं करोति यथा पूर्वं। कियत् धनं तेन अनुमीयते तावत् धनं वयं दास्यामः। श्वः सः आहूतः भविष्यति। वयं सर्वमपि सुकरं करिष्यामः। अस्मिन् विषये चिन्ता न कार्या।

राजा — केनचिदपि तदन्यथाकर्तुं न शक्यं भवतीति कथितं। वयं विफल प्रयत्नाः भवेम।

ब्राह्मणः — राजन्! मन्त्र शास्त्रावरूद्धं, नकिमपि धरातले भवितुमर्हति। काश्यपः चतुर्दश भुवनेषु विख्यातः भिषक्। स एव तक्षक विषवेग निहन्ता।
(नेपथ्ये घण्टरावः)

पुरोहितः — घण्टारावः श्रूयते राजन् माध्यान्हिक कर्तव्यानुष्ठानवेला भवति आगम्यताम्। (राजा उत्थाय चलति)

वेत्रहस्तः — राजन् इतस्ततः (इति मार्गं दर्शयति)

सर्वे गच्छन्ति

(यवनिका पतति)

* * *

चतुर्थं दृश्यम्

(ततः प्रविशति काश्यपः मन्त्रमुच्चारयन्) स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। शंनो अस्तु द्विपदे। शंचतुष्पदे। ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः। (तक्षकः तस्य अभिमुखो भवति)

तक्षकः — नमांसि महाब्राह्मणे काश्यपाय।

काश्यपः — मनोरथ सिद्धिरस्तु।

तक्षकः — किं काश्यप? भवान् त्वरितः क्वयाति।

काश्यपः — किञ्चिदनुपदं करणीयमस्ति। तस्मात् अहं गच्छामि।

तक्षकः — कुत्र किं चिकीर्षति भवान्।

काश्यपः — कुरुकुलोत्पन्ने, परीक्षिन्मन्दिरे चिकीर्षामि। तस्मात् तत्र गच्छामि।

तक्षकः — राज्ञः परीक्षितः मन्दिरम्।

काश्यपः — हाँ सत्यं परीक्षिन्मन्दिरम्।

तक्षकः — तत्र तव किं कार्यं विद्यते।

काश्यपः — यतो बुद्धि स्ततो कर्म । यतः कार्यं ततो जयः ।
कुशाग्रमेधसां सन्ति । क्रर्तव्यानि महीतले ।।

तक्षकः — काश्यप ! अद्य भवता किं क्रियते, क्व गम्यते इति पृष्टम् ।

काश्यपः — अद्य तं परीक्षितं पन्नग श्रेष्ठः तक्षकः तेजसा प्रधक्ष्यति ।

तक्षकः — भवान् तत्र गत्वा किं करिष्यति ।

काश्यपः — अग्नितेजसा पन्नगेन्द्रेण दष्टं, तं सद्यः, अपज्वरं कर्तुं त्वरितं गच्छामि ।

तक्षकः — ब्रह्मन् ! अहं स तक्षकः ।

काश्यपः — त्वं कुतोऽत्रागतोऽसि ।

तक्षकः — तं महीपतिं धक्ष्यामि, तस्मात् अहं तत्र गच्छामि ।

काश्यपः — अहं रक्षयिष्यामि तं नृपं, तस्मात् गच्छामि ।

तक्षकः — मयादष्टं चिकित्सितुं, त्वं न शक्तः ।

काश्यपः — अहं शक्तोऽस्मि ।

तक्षकः — त्वमसमर्थोऽसि । निवर्तस्व ।

काश्यपः — विद्याबल समायत्ता । बुद्धिर्मे श्रुणु तक्षक ।
असाध्यं साध्यमेवाऽस्ति । नास्ति लेशोऽपि संशयः ।।

तक्षकः — तया विद्यया त्वं न किमपि कर्तुं शक्नोषि ।

काश्यपः — त्वया दष्टं तं नृपतिं जीवन्तं करिष्यामि ।

तक्षकः — किं तव शक्तिं परीक्ष्येऽहम् ?

काश्यपः — परीक्षस्व ।

तक्षकः — (पार्श्वभागे स्थित वृक्षं दंशति दीपोपशमनं भवति) काश्यप ! अयं न्यग्रोध वृक्षः मया दष्टः जीवयतम् ।

काश्यपः — ओं ह्रीं ह्रां भं इति मंत्रयन् वृक्षं समजीवयत् (दीपज्वलनं वृक्षस्य भावः)

तक्षकः — ब्रह्मन् एतत् महदद्भुतं त्वयि विद्यते ।

काश्यपः — तपोमहिम्ना ब्राह्मणः असाध्यं साध्यं करिष्यति । तपोविहीन ब्राह्मणः अधमः भूत्वा न किमपि साधयितुं समर्थः भवति । ब्राह्मणानां तपोमहिमा केवलं महिमा ।

तक्षकः — तपोधन, कमर्थं त्वं अभिप्रेतुं यासि ।

काश्यपः — धनार्थी भूत्वा तत्र गच्छामि ।

तक्षकः — काश्यप ! तस्मात् नृपात् फलं यत् प्राप्तुं अभिलाषितं तेऽस्ति, तत् अहमेव तुभ्यं प्रदास्यामि ।

काश्यपः — तत् धनं यत् तेन दीयते, त्वमेव दास्यसि ।

तक्षकः — अहं अवश्यं दास्यामि । अपिच विप्र शापाभिभूते, नराधिपे क्षीणाऽयुषि, घटमानस्य ते सिद्धिः, संशयिता भवेत् ।

काश्यपः — (अक्षिणी निमील्य दिव्य ज्ञानेन तं नृपतिं क्षीणायुषं पाण्डवेयं विलोक्य) ओम् सत्यं त्वदुदीरितं भवति । भुजङ्गम, देहिमे अर्बुद परिमित धनं, निवर्तिष्येऽहम् ।

तक्षकः — एतस्मादधिकं धनं अहं प्रदास्यामि । द्विजोत्तम ससुख भवान् निवर्तातु (इति धनग्रार्थं ददाति)

काश्यपः — (नीत्वा) इष्टकाम्यसिद्धिरस्तु (इति आशीः कृत्वा]

धन्योऽस्मि नूनं खलुतक्षकाख्य । विना प्रयासं प्रभवामि लोके ।
धनी, सुखी, भोगपरीत चेताः । सदाच ते कामितमस्तुपूर्णम् ॥

[इति गच्छति]

तक्षकः — [अट्टहासं कृत्वा] मया वञ्चितोऽसौ काश्यपः । मे यत्नः निस्संशयं सफलं भविष्यति । अयं परीक्षिन्महाराजा प्रयत्नतः, विषहरैः गदैः मन्त्रैः संरक्ष्यमाणः,

एकस्तम्भ सौधे समुद्रे निवसति, इति श्रुतं। तस्मात् राजा मायायोगेन वञ्चयितव्यः मया। भवतु प्रयतिष्ये। (इति निष्क्रान्तः)

(यवनिका पतति)

* * *

पंचमं दृश्यम्

(सिंहासनासीनः तक्षकः। अन्यौ द्वौ भुजङ्गमौ पार्श्वे उपविश्य विचारयन्तौ स्तः)

प्रथमः — राजन् तक्षक आवां किमर्थमाहूतौ।

तक्षकः — अयि सुहृदौ शापवशात् अकरणीयं कार्यं कर्तुं मम विद्यते।

प्रथमः — तत् किं कथ्यतां भोः।

द्वितीयः — आवां भवता किं आज्ञाप्यते तत् कर्तुं समुद्यतौ निवेदयतु।

तक्षकः — अयि मित्रोत्तमौ शृणुतां। शृङ्गिणा राजा परीक्षित् तक्षक विषेण निधनं समागमिष्यतीति शप्तः।

प्रथमः — किं राजा परीक्षित् शप्तः। अहो किमेतत् वैपरीत्यं।

द्वितीयः — कर्मकः स्वकृतमत्रैव भुङ्क्ते।

तक्षकः — अनालोच्य कृतं तेन।

प्रथमः — किं कर्म कृतं तेन।

तक्षकः — कुकर्म कृतं तेन।

द्वितीयः — किं तत्।

तक्षकः — अयि मित्रोत्तमौ शृणुतां भवन्तौ। पिपासार्दितः राजा

परीक्षित्, जपन्तं शृङ्गिणः पितरं शमीकं, अजानन्, मत्सरेण तस्य स्कन्धे मृतसर्पं निक्षिप्तवान् । तत् दृष्टेन तस्य पुत्रेण शृङ्गिणा राजा परीक्षित्, सप्तरात्रेण तक्षकेन पञ्चत्वं नेष्यतीति शप्तः ।

प्रथमः — बत ! लोके न जानाति विद्वानपि, किं कस्य श्वो भविष्यति ।

द्वितीयः — सर्वजन्तूनां मरणस्य किमपि कारणं भवति ।

प्रथमः — धर्मरक्षितुः परीक्षितः इयमवस्था संजाता इति स्वप्नेऽपि नकोऽपि चिन्तयत्येवम् ।

तक्षकः — प्रस्तुतमनुसरामः शृणुतां । परीक्षिन्महाराजः मन्त्रिभिश्चैव संमन्त्र्य एकस्तम्भ प्रासादं कारयित्वा तत्रैव मन्त्रिपुरोहितैः, विविधमन्त्रोच्चारणैः, अनेक सायुध भटवर्गैः, परिरक्षमाणः अस्ति । सः केवलं कंदमूलानि जग्ध्वा, दिवसान् संयापयतीति जनश्रुतिः ।

प्रथमः — शापमूलकत्वात् श्वोवा, परश्वोवा, अयं राजा मृतो भवष्यति । तथाऽपि आत्मानं परिरक्षितुं यतते ।

द्वितीयः — पराक्रमशालिनापि प्राणाः रुचिराः भवन्ति ।

तक्षकः — प्रथमतः युवाभ्यां राज्ञः परीक्षितः मन्दिरं गन्तव्यं ।

प्रथमः — तत्रगन्तुं अहं अशक्नुरस्मि ।

द्वितीयः — अधुना राज्ञः मन्दिरे सर्वे खड्गहस्ताः गारुड मन्त्रोच्चारणां कुर्वन्तः आहिण्डमानाः जाग्रति । यदि दृष्टिपथं भवेव आवयोः मरणमेव ।

तक्षकः — श्वः तत्र मया प्रवेशः कर्तव्यः ।

प्रथमः — कथं भवता विधीयते प्रविश्यते च ।

तक्षकः— शृणुतां राजा परीक्षित् धर्ममार्गानुसारीमहानुभावः । ब्राह्मण पक्षपाती । ब्राह्मणदत्तं अविचार्य गृहणाति । तस्मात् युवाभ्यां ब्राह्मण रूपवेषाभ्यां तत्र गन्तव्यम् ।

प्रथमः — तत्र कथं गन्तव्यम् ।

तक्षकः — शुचिर्भूत्वा ब्राह्मणवेषाभ्यां फलपुष्पाणि गृहीत्वा राज्ञे दातव्यानीति उक्त्वा प्रवेष्ठव्यं।

द्वितीयः — मायावेषेण प्रवेष्टव्यमिति आज्ञाप्यते भवता। आवां तथा गन्तुं शक्नुवः (इति प्रथमेन द्वितीयस्यकर्णे) इदं योग्य मेव खलु आवयोः।

प्रथमः — आम् इदं योग्यं (इति शिरः कम्पनं करोति)

तक्षकः — श्वः सप्तमः दिवसः भविष्यति युवाभ्यां गन्तव्यं। अहं सूक्ष्म कौटक रुपेण, एकस्मिम् फले गुप्तः भूत्वा, यदा सः राजा फलाघ्राणं करोति, तदा तं दष्टवा निजरुपेण बहिरागच्छेयम्।

प्रथमः — राजन् तक्षक, गच्छावः आवां। (इति नमस्कुरुतः)

तक्षकः — कार्यं निर्विघ्नं समाप्ति भूयात्। जयोस्तु (इति गच्छति)

(यवनिका पतति)

* * *

षष्ठं दृश्यम्

(पीताम्बरधारी वैष्णव साम्प्रदाय तिलकाञ्चितः भूत्वा अधः पीठे उपविशति) उभयपार्श्वो तत्रैव ब्राह्मणमन्त्रिपुरोहिताः तत्र उपविशन्ति।

वेत्रहस्तः — राजन् परमयोगीन्द्राः शुकयोगीन्द्राः समागच्छन्ति।

राजा — (ससंभ्रमं समुत्थाय प्रत्यभिमुखं गत्वा पादौप्रक्षाळच अन्तः आनयति) अयि भोः शुकयोगीन्द्राः आसनेऽस्मिन् सुखेन उपविशन्तु (इति पीठं दर्शयति शुकयोगीन्द्रः उपविशति, राजा तस्याभिमुखं अन्यस्मिन् पीठे उपविशति)

शुकः — परीक्षिन्नरेन्द्र ! जानाम्यहं सर्वं यत् भूतं। तस्मात् स्वयं, धर्मपालं, हयमेधराजं, त्वां महाभागवतपुराणं, उत्तम श्लोक प्राप्त्यर्थं उत्तमलोक प्राप्त्यर्थं च श्रावयितुं स्वयं समागतोऽस्मि।

राजा — धन्योऽस्मि। अनुगृहीतोऽस्मि। (इति नमस्करोति)

शुकः — (भागवतं पठति)

इदं भागवतं राजन्। पुराणं मुनिनाकृतम्।
अधीतं तत्पुराणं तु। द्वापरे पितृ सन्निधौ॥

मयापुरामहाराज। समधीतं प्रियं भृशं।
तदहंतेभिदास्यामि। स्यान्मुकुन्दे मतिप्रियम्॥

योगिनां नृप निर्णीतं। हरेर्नामानुकीर्तनम्।
यस्यचित्तं भवत्यस्मिन्। तस्य सर्वं भविष्यति॥

(भटः प्रविश्य)

भटः — राजन् ब्राह्मणोत्तमौ तत्र भवन्तं द्रष्टुं फलपुष्पसंभारैः द्वारि तिष्ठतः।

राजा — अनुपदं प्रवेशय।

भटः — (गच्छति) ततः प्रविशतः ब्राह्मणौ।

प्रथमः — अयि भोः राजन् यथा निदिष्टमस्तु। साक्षात् शुकयोगीन्द्रः महाभागवत पुराणं भवतः उत्तम लोक प्राप्त्यर्थं श्रावयतीति श्रुत्वा अधुना दृष्टवाच प्रमुदितोऽस्मि।

द्वितीयः — महाराजन् भवान् धन्योऽस्ति। नूनं उत्तम श्लोकोऽस्ति। अवश्यं भवान् उत्तम लोकान् प्राप्नोतु। तुभ्यं उपायनमिव स्वादुफलानि अतिरुचिराणि आवाभ्यां समाहृतानि। (इति तत्र स्थापयतः)

राजा — अयि विप्रौ अत्रोपविशताम्। (तौ उपविशतः)

प्रथमः — राजन् निराहारेण आत्मानं शोषयितुं नयुक्तं। दुग्धंवा उताहो फलंवा अनुभोक्तव्यं इति ममाभिप्रायः।

द्वितीयः — राजन् अत्यन्त स्वादुफलानि आवाभ्यां समाहृतानि ।तेभ्यः एकं फलं गृहीत्वा भुङ्क्तु भवान् ।

राजा — अयि भोः मन्त्रिवर्याः । वेदपारगाः ब्राह्मणाः, अमात्याः सहृदश्च भुञ्जन्तु भवन्तः एतानि फलानि (इतितेभ्यः फलदानं करोति अवशिष्टं फलं स्वयं गृहणाति । फलंजिघ्रति, पञ्चत्वं प्राप्नोति) सर्वे हाहाकारं कुर्वन्ति ।

शुकः — ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः ।

(यवनिका पतति)

* * *

पण्डित : ओगेटि परीक्षित शर्मा, एम्.ए.

जन्म : १० ऑगस्ट १९३०

तेलगू-संस्कृत भाषाद्वय क्षेत्रे प्रथितयशाः कविः नाटककारश्च ।

प्रकाशितं संस्कृत काव्यसप्तकम्

१) ललित गीता लहरी (गेय गीत संग्रहः)

२) यशोधरा महाकाव्यम् (अखिल भारतीय कालिदास पुरस्कारेण सन्मानितम्)

३) सावित्री (नाटकम्)

४) अक्षय गीत रामायणम् (सप्तपदी)

५) कच-देवयानीयम् (नाटकम्)

६) श्रावणम् (नाटकम्)

७) पारीक्षितम् (नाटकम्)

प्रकाशनोन्मुखं साहित्यम्

१) प्रतापराणायनम् (महाकाव्यम्)

२) ते हि नो दिवसा गताः (आत्मचरितम्)

३) सौन्दर्य मीमांसा

४) विश्वनाथ कविता (तेलगू)

5) Pen-Flowers (English Poetry)

भाषाधिकारी (तेलुगु) भाषासंचालनालयः
विभागीय-कार्यालयः न्यू सेण्ट्रल बिल्डिङ्ग (द्वितीय-भूमिका)
पुण्यपत्तनम् महाराष्ट्र-भारत ४११ ००१.